

323. L'instabilité de nos goûts fait le dérèglement de notre vie.

B. Modèles de beauté

324. On a remarqué que la médiocrité est insupportable en deux choses, dans la musique et dans la peinture. Nous dédaignons la première, si elle n'est un mélange de sons si proportionnés dans leurs accords, si harmoniques dans leurs progressions, et si gracieux dans leurs rencontres, leurs fuites, leurs retours, qu'ils ravissent les sens et plaisent même à la raison. La seconde n'attire également que notre indifférence et notre mépris, si on n'y découvre cette aménité des couleurs, qui, par des teintes insensibles, se perdant les unes dans les autres, assortissent les objets entre eux ; et nous portent presque à y supposer du mouvement et de la vie.

325. Les contrastes réunis par un juste accord, n'en sont que plus agréables ; les ténèbres servent à relever l'éclat du jour.

326. Il faut se former l'esprit sur les anciens, et le goût sur les modernes.

327. La nature, où les Anciens ont puisé, est encore la même pour nous, ils nous ont appris à la dessiner d'après elle, et nous nous contentons de la copier d'après eux.

C. Apparitions de beauté

328. Si la beauté connaissait les avantages de la pudeur qui la relève, elle ne l'exposerait pas tous les jours à tant de dangers.

329. Les objets après lesquels nous courons le plus follement, n'ont que les charmes que nous leur prêtons ; ces charmes sont notre ouvrage : nous embellissons, ou nous enlaidissons les choses à notre gré : et nous sommes assez peu sensés pour adorer, ou pour rechercher d'apparences vaines dont il nous plaît de les revêtir.

330. Il y a des auteurs qui travaillent et polissent si fort leurs ouvrages, que tout ce qu'ils donnent au public n'est que de la limure.

331. Les arts ont créé un monde nouveau, mais ils se sont trop multipliés. Il y en a plus de superflus que de nécessaires ; beaucoup trop pour les plaisirs, trop peu pour les besoins de la vie.

D. Oratoire et vérité

332. Que l'éloquence ne se vante de rien ; elle ne peut autre chose, qu'appliquer les hommes aux vérités dont chacun porte en soi la conviction. Il n'y a que l'homme qui puisse se persuader lui-même.

323. Niestalość naszych upodobań zmąca nam życie.

B. Wzory piękna

324. Stwierdzono, że w dwóch dziedzinach nie ma zgoła miejsca na przeciętność: w muzyce i w malarstwie. Muzyką gardzimy, jeśli nie tworzą jej proporcjonalnie dobrane akordy, umiejętnie wybrane harmonie, a dźwięki nie tchną urokiem w swych zejściach się, ucieczkach, powrotach, słowem — jeśli nie raduje ona zmysłów ani nie dogadza rozumowi. Malarstwo zaś nie zasługuje na nasze zainteresowanie i uznanie, jeśli nie dojrzymy w nim owej równowagi barw, które za sprawą niedostrzegalnych, zlewających się odcieni łączą przedmioty w przedstawienia tak żywe, że skłonni jesteśmy dostrzegać w nich ruch i życie.

325. Przeciwnostawne sobie przedmioty, stosownie ułożone, więcej sprawiają przyjemności; przy ciemnościach blask dnia jaśniejszym się wydaje.

326. Należałoby wzorować się na dowcipie starożytnych i na smaku nowożytnych.

327. Przyroda, z której czerpali starożytni, pozostaje dla nas taką samą; oni nauczyli nas, jak ją odwzorowywać, a my zadowolamy się tym, że odrysowujemy ją od nich.

C. Pozory piękna

328. Gdyby piękno znało zalety wstydlivości, która przydaje mu wdzięku, nie wystawiałoby jej codziennie na tyle niebezpieczeństw.

329. Sprawy, za którymi uganiamy się w tak szaleńczym pędzie, ubrane są tylko w te uroki, które im przypiszemy. Owe uroki są naszym dziełem — upiększamy lub czynimy wstrętnymi różne przedmioty wedle kaprysu, mamy zaś na tyle mało rozsądku, że pozory, w które spodobało się nam dany przedmiot przybrać, czynimy przedmiotem uwielbienia lub pożądania.

330. Niektórzy autorzy tak się wysilają i tak mocno szlifują swe dzieła, że w końcu pokazują publiczności same tylko opiłki.

331. Sztuki stworzyły nowy świat, lecz nazbyt się rozmnożyły. Więcej wśród nich jest zbytecznych niż potrzebnych; o wiele za dużo służy rozkoszom zamiast rzeczywistym potrzebom.

D. Krasomówstwo i prawda

332. Niechże się krasomówstwo nie chęłpi. Jedyne, co może, to utwierdzać ludzi w przekonaniach, które i tak już noszą w sobie. Człowieka może przekonać tylko on sam.

333. Un Orateur qui s'étudie à être fleuri, est comme un athlète qui se pique de beauté, et à qui l'on ne demande que de la force.

334. L'éloquence n'est estimable qu'autant qu'elle sert à la vérité, elle caresse les cœurs que celle-ci déchire.

335. Je ne puis supporter un orateur qui pense par art, et veut me faire penser de même ; il coupe méthodiquement les ailes à mon esprit, et je ne puis que me traîner après lui dans le chemin étroit qu'il me trace.

336. L'éloquence sait taire à propos tout ce qui pourrait détruire ce qu'elle veut établir : elle ne peint alors que de profil.

E. Chute de l'art

337. Faut-il s'étonner de la décadence des lettres, dans un siècle où la plupart de ceux qui les cultivent se supposent plus de talents qu'ils en ont, et d'ordinaire les talents mêmes les plus mal assortis aux qualités de leur génie ?

338. Indifféremment aujourd'hui on substitue les beautés d'un talent aux beautés d'un autre, on confond, on dénature les genres, on remplace par l'élégance du style, la force du raisonnement, par la régularité du dessein, la chaleur du pathétique : par la délicatesse des détails, la noble hardiesse des images. Un goût arbitraire n'enfante plus que des monstres. L'éloquence prend un air de dissertation, la dissertation le ton moelleux de l'éloquence, la prose emprunte le brillant et l'harmonie des vers, les vers imitent la marche uniforme de la prose ; la tragédie débite des maximes et n'attendrit point, la comédie devient sérieuse et veut arracher des larmes ; l'épopée dépourvue de fictions raconte comme l'histoire ; l'histoire donne dans le merveilleux revêtu de tout l'éclat des phrases épiques. Que dirai-je enfin ? On découvre l'art lorsqu'il doit être caché et on embellit lorsqu'il s'agit de simplifier ; on déplace, on dérange tout dans la nature, qu'il ne faudrait qu'imiter, et comme dit Horace, en un semblable sujet, on met des dauphins dans les forêts, et des sangliers au milieu des ondes.^{IV}

339. Si l'on voit à présent peu de génie, c'est que les arts ont peu d'inventeurs dans un siècle où il y a tant de modèles.

12. AMOUR

A. Essence de la passion

340. Où vit-on jamais des hommes sans défauts, sans désirs, sans passions ?

^{IV} Delphinum sylvis adjungis, fluctibus Aprum. *Art. Pat.* vers 30 [note du traducteur].

333. Orator, który stara się przemawiać jak najkwiecieściej, jest niczym atleta, który chlubi się swą pięknoscią, a przecież oczekuje się od niego tylko siły.

334. Krasomówstwo jest godne szacunku jedynie o tyle, o ile służy prawdzie. Prawda rani serca, a krasomówstwo je pociesza.

335. Nie cierpię mówcy, który myśli tylko zgodnie z regułami sztuki, i chce, bym myślał jak on. Stopniowo podcina skrzydła mej duszy, i mogę się tylko wlec za nim ścieżką, którą mi wyznacza.

336. Krasomówstwo wie, co przemilczeć, żeby nie zaszkodzić swej sprawie. W takim wypadku odmalowuje daną rzecz tylko z profilu.

E. Upadek sztuki

337. Jakże się dziwić upadkowi sztuki w stuleciu, w którym większość spośród tych, którzy ją uprawiają, przypisuje sobie więcej talentów, aniżeli ich rzeczywiście ma, i to zwykle takich, które najmniej pasują do ich naturalnego geniuszu?

338. W naszych czasach jednocześnie: zamienia się dary jednego talentu przymiotami innego, myli się i zniekształca gatunki, eleganckim stylem zastępuje się siłę rozumowania, regularnością zdobień — ogień patosu, subtelnością szczegółów — szlachetną prostotę obrazów. Gust wyzwolony płodzi jedynie monstra. Oracja naśladuje dysertację, zaś dysertacja — miękkie tony oracji; proza bierze od poezji blask i harmonię jej wierszy, zaś wiersze małpują jednostajny tok prozy; tragedia deklamuje maksymy i już nie wzrusza, zaś komedia poważnieje i chce wycisnąć łzy; epopeja, pozbawiona fikcji, opowiada niczym historia; historia popada w cudowność, przybraną we wszystkie szaty fraz epickich. Cóż rzecz więcej? Odsłania się sztukę, gdy winno się ją ukrywać — ozdabia się, gdy należałoby upraszczać; wszystko się w naturze przestawia i burzy, podczas gdy należałoby tylko ją naśladować — słowem, jak pisał Horacy w podobnych okolicznościach, wpuszcza się delfiny do lasów, a dzikom każe pływać w morzu.^{IV}

339. Jeśli widzimy dziś mało geniuszu, to jest tak dlatego, że sztuki mają niewielu wynalazców w wieku, gdy jest tak wiele wzorów.

12. MIŁOŚĆ

A. Istota namiętności

340. Któż widział ludzi pozbawionych wad, pragnień i namiętności?

^{IV} Delphinium sylvis adjuntos, fluctibus Aprum. *Art. Pat.* wiersz 30 [przypis tłumaczkii].

341. Il n'est pas possible à l'homme de vivre sans passions, elles sont de son être, et y tiennent plus intimement que les vertus.

342. Un homme sans passions ne serait tout au plus qu'un automate ; encore un automate a-t-il en lui des ressorts qui le font mouvoir.

343. Qui dit passion, dit un désir violent qui ne se rassasie jamais, un feu qui ne s'éteint point et qui s'allume toujours de plus en plus ; c'est le transport d'une imagination déréglée à laquelle on ne peut assigner ni bornes, ni limites. S'il y a une égale impossibilité à contenter ou à détruire les passions, du moins devons-nous régler leur marche, et les diriger vers les objets vertueux ; elles sont à nos cœurs ce que les vents sont à la mer, elles y excitent souvent des tempêtes, ils y causent des naufrages, mais ils y sont nécessaires, et s'ils la rendent dangereuse, c'est au pilote de savoir manœuvrer.

344. Les passions sont autant d'idoles auxquelles on offre des sacrifices, et soi-même en victime.

345. Quoique tout vice soit une passion, toute passion cependant n'est pas un vice ; puisque la passion peut être aussi forte pour la vertu que pour le vice.

B. Force de passion

346. La plus cruelle de toutes les folies, c'est celle qui gémit quelquefois d'entrevoir la raison.

347. Il y a des hommes qui ont plus de passions, d'autres qui en ont moins : et lesquels pense-t-on les plus heureux ? À mon avis ce sont ceux qui en ont le plus.

348. Les passions mêmes les plus opposées croissent et subsistent sur le même terrain. Il n'en est point qui ne puissent servir à la passion dominante. L'ambitieux devient avare pour se ménager les moyens de parvenir : l'avare donne quelquefois dans la prodigalité, et le prodigue se laisse souvent déshonorer par une sordide avarice.

349. La moindre passion dénature les vertus : et l'on n'examine d'ordinaire le principe de ses devoirs que pour s'en affranchir, ou pour se justifier de les avoir violés.

C. Apprivoiser la passion

350. Il est dans le monde un plaisir plus vrai, plus sensible, que celui de satisfaire ses passions, c'est la satisfaction même qu'on éprouve à les vaincre.

351. Nous avons su rendre les éléments esclaves de notre adresse ; et nous ne savons point maîtriser nos passions.

341. Człowiek nie może żyć bez namiętności; należą do jego istoty i wplatają się w nią ściślej nawet niż cnoty.

342. Człowiek bez namiętności byłby co najwyżej automatem; a i automat ma sprężyny, które go w ruch wprawiają.

343. Kto mówi o namiętności, mówi o gwałtownym pragnieniu, które nigdy się nie nasyci; o ogniu, który nie gaśnie i rozpala się wciąż coraz silniej; jest ona porywem nieokiełznanej wyobraźni, której nie da się ani powstrzymać, ani ograniczyć. Skoro nie możemy ani zaspokoić, ani zdławić namiętności, powinniśmy przynajmniej opanować ich przebieg i skierować je ku celom cnotliwym. Są bowiem dla serc naszych tym, czym wiatry dla morza: często wzniecają burze i topią wiele statków, lecz są na morzu niezbędne, a skoro czynią je niebezpiecznym, rzeczą sternika jest umieć między nimi manewrować.

344. Namiętności są to bożyszcza, którym palimy kadzidła i samych siebie poświęcamy w ofierze.

345. Lubo każda przywara z namiętności pochodzi, przecież nie każda namiętność jest przywarą, gdyż równie mocna być może namiętność do cnoty, jak i do występku.

B. Siła namiętności

346. Najokrutniejsze szaleństwa to takie, do których czasem ma dostęp rozum.

347. Jedni ludzie więcej żywią namiętności, inni — mniej. A których uważa się powszechnie za szczęśliwych? Wedle mego zdania tych, którzy żywią ich więcej.

348. Namiętności, nawet sobie przeciwne, wzrastają i trwają na tym samym gruncie. Nie ma takich, które nie mogłyby posłużyć namiętności głównej. Ambicjoner staje się chciwcem, by zgromadzić środki potrzebne mu do awansu. Chciwiec popada niekiedy w rozrzutność, zaś utracjusz zniża się niekiedy do obrzydliwego skąpstwa.

349. Nawet najslabsza namiętność potrafi wynaturzyć cnoty. Wtedy człowiek bada zasady swych powinności po to tylko, by ich uniknąć, lub by się usprawiedliwić, dlaczego je złamał.

C. Poskramianie namiętności

350. Rzeczywistszą i wdzięczniejszą rozkoszą nad tę, która z zadośćuczynienia namiętnościom pochodzi, jest to wewnętrzne zadowolenie, jakiego z ich przewyżczania doznajemy.

351. Umieliśmy wprząc żywioły w służbę naszych celów, a nad własnymi namiętnościami nie potrafimy zapanować.

352. Plus les passions sont violentes et impétueuses, moins elles comportent de dangers, moins elles sont difficiles à vaincre. Plus leur mouvement est rapide, moins il est durable.

353. On ne saurait guérir d'une grande passion, qu'on ne se trouve longtemps malheureux et heureux tout ensemble.

354. On dit qu'il n'est pas donné à l'homme de surmonter les passions qu'il tient de la nature ; mais ne devait-on pas dire plutôt qu'il lui est impossible de les satisfaire ?

355. La flatterie ne manque jamais de donner le nom de „grand” au prince qui a vaincu ses ennemis, mais la raison et la religion ne consacrent sa grandeur qu'autant qu'il sait encore maîtriser ses passions.

D. Prix de l'amour

356. De quelque sorte que soit l'amour, il n'est jamais exempt de chagrins et d'inquiétude ; et il ne finit d'ordinaire, (car tout finit en ce monde) que par des plaintes, des querelles, des dissensions. S'il est violent, il est jaloux : s'il est paisible et sans effort, il devient léger, inconstant ; plus circonspect que délicat ; il ne cherche plus à séduire, il a besoin de persuader ; il attend sans inquiétude le bonheur qu'il devançait par ses désirs ; il confond l'habitude avec la constance ; il ne veut pas rompre ses liens, mais il les délie l'un après l'autre, et il s'éteint enfin, ne fût-ce que par le seul embarras de ne savoir plus feindre.

357. On aime à s'entretenir avec les personnes qu'on aime, pourquoi donc l'homme qui s'aime si fort, ne peut-il rester un moment avec lui-même ?

358. L'amour qui nous porte si puissamment à tout ce qui peut relever la dignité de notre nature, ne fait d'ordinaire que de faibles impressions sur des hommes nés dans l'abondance de tous les biens, et qui n'ayant point de vœux à faire... n'attendent du reste des hommes que de la soumission et du respect.

359. Ce qui prouve qu'il n'est point de plaisir sans peine, c'est que l'homme est à la fois amoureux et jaloux.

360. L'amour est une espèce de tribut que chacun doit à l'humanité : la jeunesse n'attend pas qu'on le lui demande, et la vieillesse épuisée le paye du moins par ses désirs.

E. Amour fou

361. Il est rare que l'amour ne soit fou dans une âme folle ; il peut être sage dans un cœur bien fait.

362. Les premiers soupirs d'un fol amour sont les derniers de la sagesse.

352. Im namiętności są gwałtowniejsze i bardziej porywcze, tym mniej stwarzają niebezpieczeństw i tym łatwiej je przewyciężyć. Im ich bieg jest szybszy, tym trwa krócej.

353. Zawsze, gdy wyleczymy się z jakiejś wielkiej namiętności, czujemy się zarazem szczęśliwi i nieszczęśliwi.

354. Mówią, że człowiekowi nie jest dane, by przewyciężyć namiętności, które dała mu natura. Lecz czyż nie należałoby raczej powiedzieć, że nie może ich zaspokoić?

355. Pochlebcy nadają imię „wielkiego” monarsze, który zwyciężył wrogów; rozum zaś i religia wtedy mu tylko przyznają ten tytuł, kiedy umie pokonać własne namiętności.

D. Cena miłości

356. Bez względu na to, jak silna jest miłość, nigdy nie jest ona wolna od smutków i zmartwień; i zwykle kończy się (ponieważ wszystko kończy się na tym świecie) skargami, kłótniami, nieporozumieniami. Jeśli jest gwałtowna, prowadzi do zazdrości; jeśli jest spokojna i trwa bez wysiłku, staje się lekka i niestała; jest raczej ostrożna niż delikatna; nie stara się uwodzić, musi przekonywać; bez niepokoju czeka na szczęście, które wyprzedzała pragnieniami; myli przyzwyczajenie ze stałością; nie chce zerwać więzi, ale je rozwiązuje jedną po drugiej, wreszcie gaśnie, choćby dla samego wstydu, że nie jest już w stanie udawać.

357. Lubimy przebywać z tymi, których kochamy. Cemuż więc człowiek, który miłuje sam siebie tak bardzo, nie może ani chwili zostać sam ze sobą?

358. Miłość, która z taką mocą przymusza nas, byśmy pomnażali godność ludzkiej natury, niewielkie czyni wrażenie na ludziach urodzonych we wszelkim dostatku, którzy, nie musząc o niczym marzyć... oczekują od innych tylko szacunku i poddaństwa.

359. To, że nie ma rozkoszy bez trosk, dowodzi, że człowiek jest razem rozkochany i zazdrosny.

360. Miłość jest rodzajem hołdu, który wszyscy składają człowieczeństwu: młodość nie czeka, aż ją o to poproszą, a wyczerpana starość płaci go przynajmniej swymi pragnieniami.

E. Miłość szalona

361. Rzadko się zdarza, aby miłość inna niż szalona panowała w duszy szalonej; trwa spokojnie raczej w sercu dobrotliwym.

362. Pierwsze westchnienia szalonej miłości są kresem mądrości.

363. Croyons-en l'expérience de tant de siècles, l'amour dont on a vainement essayé de faire une vertu, n'est qu'un faible, un délire, une fièvre de la raison, une passion, et de toutes les passions, celle qui cause plus de ravages dans la société : elle déchire autant de cœurs qu'elle n'en unit ; et malheureusement encore son seul remède est son inconstance. Elle change d'objet sans s'affaiblir, et ne meurt presque jamais dans un lieu, que pour renaître dans un autre.

F. Mort de l'amour

364. Il en coûte peu pour plaire ; mais il en coûte beaucoup pour plaire longtemps.

365. La plupart des amours ne sont point durables ; il en est comme du bois, qui, à force de nous échauffer, se consume lui-même.^V

366. On cesse souvent d'aimer à force de se connaître ; il est des âmes qui venant à se montrer, enlaidissent la beauté-même : il est aussi des beautés à qui il en a peu coûté pour plaire, et à qui il en coûté pour plaire longtemps : un seul moment de dégoût peut conduire à l'indifférence ; la moindre importunité peut faire naître la plus parfaite aversion. Il n'est pas étonnant de voir cette dernière passion succéder à la plus vive tendresse : les passions se tiennent toutes par la main, et il est le plus aisé de passer de l'amour à la haine, et aussi aisément de la haine à l'amour.

367. L'amour ne peut s'éteindre que de lui-même : il n'est jamais plus opiniâtre que lorsqu'il s'aperçoit que l'on conspire contre lui.

368. Plus l'amour vieillit, plus il est faible. L'amitié devient plus forte en vieillissant.

369. On peut plus aisément vaincre l'amour que la haine, l'attachement n'est jamais si fort que l'aversion.

G. Haine

370. Les animosités les mieux fondées sont toujours un grand fardeau à soutenir : c'est punir sur soi les fautes d'autrui. Heureux ceux qui ne se vengent qu'en pardonnant, et qui, toujours prêts à oublier les torts qu'on ose avoir avec eux, ont toujours attention à n'en avoir avec personne.

371. Il n'est presque point de haines qui ne soient injustes ; on dirait que la plupart des hommes craignent toujours de manquer d'ennemis.

^V La maxime n'est pas signée [note du traducteur].

363. Zaufajcie doświadczeniu wielu wieków, że miłość, którą na próżno próbowaliśmy uczynić cnotą, jest tylko słabością, majaczeniem, gorączką rozumu, namiętnością; a ze wszystkich namiętności to ona powoduje największe spustoszenie w społeczności: rozrywa tyle serc, ile jednocy; i niestety nadal jedynym lekarstwem na nią jest niestałość. Zmienia swój przedmiot nie słabnąc i prawie zawsze, gdy umiera w jednym miejscu, to tylko w tym celu, by odrodzić się w innym.

F. Obumieranie miłości

364. Spodobać się kosztuje niewiele; podobać się trwale — znacznie więcej.

365. Miłość w większości wypadków nie trwa wiecznie; jest jak drewno, które ogrzewając nas, samo się spala.^v

366. Często przestajemy kochać, ponieważ się już całkowicie poznałiśmy; są dusze, które przychodzą, aby się pokazać i zniszczyć samo piękno: są też piękności, którym łatwo przyszło się komuś spodobać, lecz wiele je kosztowało, by podobać się długo: jedna chwila przykrości może prowadzić do obojętności; najdrobniejsza przeszkoda może wywołać najprawdziwszą awersję. Nic dziwnego, że ta ostatnia namiętność staje się niekiedy następstwem najżywszej czułości: jedna namiętność podaje dłoń drugiej; od miłości łatwo przejść do nienawiści, ale równie łatwo — od nienawiści do miłości.

367. Miłość może umrzeć sama z siebie: nigdy nie jest natomiast bardziej uparta niż wtedy, gdy zauważy, że ktoś przeciwko niej spiskuje.

368. Miłość im bardziej się starzeje, tym staje się słabsza. Przyjaźń starzejąc się robi się silniejsza.

369. Łatwiej przezwyciężyć miłość aniżeli nienawiść, nigdy bowiem przywiązanie nie jest tak mocne jak odraza.

G. Nienawiść

370. Nawet najlepiej uzasadniona niechęć — to zawsze znaczne obciążenie; jest to bowiem wymierzanie sobie kary za nie swoje przewiny. Szczęśliwi ci, którzy nie mszczą się inaczej, jak wybacząc; którzy są zawsze gotowi, by zapomnieć o wyrządzonych im niegodziwościach; którzy zawsze baczą, by nikomu przykrości nie czynić.

371. Mało kto nie żywi nienawiści niesłusznie. Rzekłbyś, że większość ludzi wciąż martwi się o to, by nie zabrakło im wrogów.

^v Sentencja niesygnowana [przypis tłumaczki].

372. La haine est une passion du cœur, et celle qui s'y déploie et s'y fortifie le plus dès qu'elle s'y est fait un passage. Les bienfaits n'y jettent point de si profondes racines ; et si la rivalité l'y a introduite, il n'est guère plus possible de l'en arracher.

373. La haine marque plus de motifs d'estime, que n'en prouverait l'aveu le plus ingénu d'un mérite approuvé.

374. Nous ne haïssons les méchants que par intérêt. S'ils ne nous faisaient aucun mal, nous ne les regarderions qu'avec indifférence.

375. Je ne connais dans l'histoire aucun grand homme qui n'ait eu le malheur de voir ses lauriers flétris par le souffle impur de la haine et de la prévention. Mais aujourd'hui ces mêmes lauriers reverdissent sur leur tombe et nos derniers neveux en admireront encore l'éclat et la fraîcheur.

376. Une haine à soutenir est un plus grand fardeau qu'on ne pense.

377. Une des plus grandes dispositions à être ami de tous les hommes, c'est de se vaincre au point de n'en jamais haïr aucun. De toutes les passions la plus funeste c'est la haine ; elle dévore le cœur qui la connaît et lui fait incomparablement plus de mal qu'à celui qu'elle attaque. Eh ! pourquoi se prendre d'aversion pour un homme ? Si l'on ne peut ni l'aimer, ni l'estimer, qu'on le regarde avec indifférence. Mettons toujours le vice au rang des malheurs, et que la pitié tienne dans notre cœur la place de l'indignation qu'il mérite.

H. Amour de soi

378. Soyez incessamment en garde contre votre amour-propre. Il n'est que lui capable de donner à la flatterie de l'ascendant sur votre cœur. Aimez la gloire, j'y consens, je vous y exhorte même ; mais fuyez la vanité : celle-ci recherche uniquement l'approbation des hommes, celle-là le seul témoignage secret d'une conscience tranquille. Quiconque méprise la gloire n'est pas loin de mépriser la vertu, mais quiconque a de la vanité peut tout au plus contrefaire la gloire et ne peut jamais acquérir la vertu.

379. L'amour-propre nous fait sentir ce que les objets doivent avoir pour nous de dégoût ou d'attrait, de vrai ou de faux, de bon ou de nuisible. Les passions ont moins de prise sur lui que sur la raison : et si comme elle, il s'endort quelquefois, le moindre murmure l'éveille.

380. On n'a jamais cessé de déclamer contre l'amour-propre ; on le prétend la source de tous les vices. Je crois l'amour-propre moins dommageable qu'utile ; toujours agissant, il n'est occupé qu'à nous

372. Nienawiść to uczucie właściwe sercu. Gdy tylko w nim zakiełkuje, rychło w nie wrasta i bujnie się krzewi. Dobrodziejstwa nie zapuszczają w nim korzeni równie głęboko. A jeśli nienawiść zasiała w sercu rywalizacja, to już nie sposób jej stamtąd wypłenić.

373. Nienawiść świadczy o wyższej ocenie kogoś niż najszczerzy nawet wyraz uznania.

374. Nienawidzimy niegodziwców jedynie dlatego, że nam szkodzą. Gdyby nie wyrządzali krzywdy właśnie nam, traktowalibyśmy ich obojętnie.

375. W całej historii nie ma wielkiego człowieka, którego laur nie zostałby sponiewierany przez plugawe podmuchy nienawiści i uprzedzenia. Dziś jednak owe laury ponownie zielenieją na ich mogiłach, tak, że nawet nasze prawnuki będą podziwiać ich blask i świeżość.

376. Znoszenie wymierzonej w siebie nienawiści to ciężar znacznie większy, niż się sądzi.

377. Najlepiej usposobiony, by żyć ze wszystkimi ludźmi w przyjaźni, jest ten, kto umie się przemóc, by nigdy nikogo nie nienawidzić. Najzgubniejszą z namiętności jest nienawiść; pożera serce, w którym się poczęła, i wyrządza mu nierównie większą krzywdę niż temu, przeciw komu jest skierowana. I po cóż wzbudzać w sobie niechęć do człowieka? Jeśli nie możemy go kochać ani szanować, patrzymy na niego obojętnie. Wliczmy przywary w poczet nieszczęść, i niech litość zajmie w naszym sercu miejsce gniewu, na który ktoś taki zasłużył.

H. Miłość własna

378. Zawsze należy wystrzegać się miłości własnej, bo tylko ona może pochlebstwom dać przystęp do serca. Jeśli pragniesz sławy, droga wolna; nie szczędzę zachęt, lecz nie daj się zwieść pysze. O ile bowiem potrzebne jest jej uznanie bliźnich, to sławie starcza świadectwo spokojnego sumienia. Każdy, kto gardzi sławą, jest również o krok od pogardzania cnotą, zaś każdy, kto się pyszni, może najwyżej sławę naśladować, cnoty zaś nie osiągnie nigdy.

379. Dzięki miłości własnej odczuwamy, co nas odpycha, a co jest nam miłe, co jest dla nas prawdziwe, a co fałszywe, wreszcie, co dobre, a co szkodliwe. Nie ulega namiętnościom równie łatwo jak rozum, a nawet jeśli, tak jak rozumowi, zdarzy się jej zapaść w drzemkę, najcichszy szept niezwłocznie ją zbudzi.

380. Wciąż od czernia się miłość własną, mając ją za źródło wszelkiego zła. Ja za uważam, że jest ona bardziej pożyteczna niż szkodliwa. Otóż bez wytchnienia zabiega ona wyłącznie o to, byśmy cieszyli się szczę-

procurer le bonheur que nous souhaitons et à nous faire éviter les malheurs qui nous menacent. S'il n'était ainsi, il cesserait d'être ce qu'il est, et ce qu'annonce le nom même qu'il porte.

381. Il est un amour-propre insolent, qui nous porte à n'aimer que nous, à désirer que tous les biens, tous les plaisirs, tous les honneurs ne soient que pour nous. C'est lui qui nous rend violents, inquiets, envieux, cruels, insupportables aux autres et à nous-mêmes : il est un autre amour-propre, semblable encore à la raison, qu'il est toujours prêt à suppléer : celui-là nous éclaire sans nous échauffer ; il n'a d'autre vue que notre contentement, et sans-cesse il est comme la sentinelle de nos cœurs, toujours à donner l'alarme, pour que rien n'en puisse troubler le calme et la sérénité.

382. Tous les objets qui excitent de notre amour-propre étant notre ouvrage, nous [les] aimons avec passion.

383. Tous les objets qui excitent l'amour-propre ne lui plaisent point parce qu'ils sont beaux, mais parce qu'ils lui font plaisir.

384. Une propriété de notre amour-propre, c'est que nous aimons ceux qui nous admirent et non ceux que nous admirons.

385. Pour se défier de l'amour-propre, ne suffit-il pas de le voir toujours inconstant et variable ? incertain dans ses goûts, ses désirs changent sans cesse ; il oscille continuellement pour ainsi dire, entre trois objets également dangereux : l'ambition, l'intérêt, les plaisirs. Également attiré par chacun, il s'y livre et les rebute tour à tour : tantôt il sacrifie l'intérêt à l'ambition, tantôt l'ambition à l'intérêt, et tour à tour l'un et l'autre aux plaisirs.

I. Amitié

386. On devrait s'estimer aussi heureux en la personne d'un ami, que si on l'était soi-même.

387. Il faut que [...] [votre] ami renonce à son amour-propre (ce qui est impossible et trop au-dessus des forces de l'homme), qu'il ne vive que pour vous ; qu'il aime tout ce qui a rapport à vous ; qu'il fasse sa joie de ce qui vous réjouit, son chagrin de ce qui vous afflige ; qu'il regarde comme son profit ce qui fait votre avantage ; qu'il vous sacrifie dans le besoin son bien, son repos, sa vie même.

388. Il faut un peu de sacrifice [d'artifice] pour se faire aimer. L'amitié seule n'inspire pas toujours de l'amitié.

ściem i unikali grożących nam przeciwności. Gdyby tak nie było, miłość własna nie byłaby tym, czym jest i co wynika z samego jej miana.

381. Zdarza się zuchwała miłość własna, która sprawia, że nie kochamy nikogo poza sobą i tylko dla siebie pragniemy wszelkich dóbr, rozkoszy i zaszczytów. To ona czyni nas gwałtownymi, niespokojnymi, zazdrosnymi, okrutnymi i niezdolnymi zarówno dla innych, jak i dla siebie samych. Ale bywa też miłość własna innego rodzaju, jeszcze przypominająca rozum, któremu w każdej chwili gotowa jest przyjść w sukurs. Oświecla, ale nie pobudza niepotrzebnie, a jej jedynym celem jest nasze ukontentowanie. Jest jak niezmordowany strażnik naszego serca, w każdej chwili gotowa wszcząć alarm, aby nic nie mogło zakłócić jego spokoju.

382. To, co jest owocem naszej miłości własnej, kochamy szczególnie mocno.

383. Wszystko to, co pobudza miłość własną, jest jej miłe nie dlatego, że jest piękne, lecz dlatego, że sprawia jej rozkosz.

384. Jedną z cech naszej miłości własnej jest to, że kochamy tych, którzy nas podziwiają, a nie tych, których sami podziwiamy.

385. Czy aby umiejętnie wystrzegać się miłości własnej, nie wystarczy pamiętać, że zawsze jest niestała, że jej upodobania i pragnienia zmieniają się bez ustanku, że ciągle waha się między trzema równie groźnymi siłami: ambicją, prywatą i rozkoszami? Każde z nich przyciąga ją równie silnie, każdemu z nich oddaje się po kolei, by potem je odrzucić: raz poświęca prywatę ambicji, a raz ambicję prywatcie, wreszcie zaś nad obie przekłada rozkosze.

I. Przyjaźń

386. Powinniśmy radować się szczęściem przyjaciół, jakby nas samych to szczęście spotkało.

387. Przyjaciel twój powinien wyrzec się miłości własnej (co jest czymś nader trudnym i prawie siły ludzkie przechodzącym). Powinien żyć tylko dla ciebie, kochać to wszystko, co się do ciebie ściąga, cieszyć się z tego, co cieszyć cię może, a smucić się z tego, co cię smutnym czyni. Powinien każdą twoją korzyść za własną uważać i poświęcić ci w potrzebie swoje mienie, spokojność, a nawet i życie.

388. Trzeba się trochę poświęcić, by nas polubiono. Sama przyjaźń nie zawsze skłania do wzajemności.

J. Amitié et amour

389. Il y a une amitié passionnée qui n'est autre que l'amour. Celle-ci serait peut-être la plus agréable de toutes, si, en cessant d'être amoureux, on ne cessait point d'être ami.

390. L'amitié particulière qui subsiste entre deux cœurs également épris l'un de l'autre, est le plus grand charme de la vie, le lien le plus naturel, et le plus pressant d'une belle âme, la marque la plus sensible d'un cœur bienfait, le germe le plus fécond de la plupart des vertus qui nous rendent utiles les uns aux autres. L'amitié générale est toujours équivoque, elle s'offre presque sans attention, on l'accepte sans reconnaissance et elle na rien de cette intimité qui, dans deux corps, ne laisse subsister qu'une seule âme.

391. Plus l'amitié approche de l'amour, plus elle est parfaite.

K. Amitié alléguée

392. Trouve-t-on aisément de vrais amis, dans un siècle surtout où l'éducation porte plus sur les manières que sur les mœurs, où la prudence n'est que ruse, où les grâces accréditent les vices, où les passions colorent tous les objets, où l'on ne trouve que des hommes bas et rampants dès qu'ils désirent, fiers dès qu'ils espèrent, ingrats dès qu'ils obtiennent ; des hommes enfin qui n'ont rien de commun entre eux que l'intérêt qui les anime.

393. Rien n'est plus ordinaire que d'entendre dire qu'il n'y a point de plus grand bonheur dans la vie que l'amitié, cette sensibilité réciproque, l'aimant et le lien des cœurs bienfaits. Mais aujourd'hui un simple vernis de politesse rend amis presque tous les hommes ; souvent il suffit, pour le devenir, qu'on se soit vus quelquefois. Mais qu'il est rare de trouver dans ce grand nombre un seul ami qui en mérite le nom !

394. Un homme en place n'a plus d'amis dès qu'il perd son poste. Ce n'était donc pas lui, mais sa place qui avait des amis.

395. On ne saurait observer les lois d'une véritable amitié, quand on veut être l'ami de tout le monde.

396. Il est peu d'amis qui ne souffrent un conseil ; il n'en est point qui ne rejettent la censure.

L. Amitié plus faible

397. L'amitié la mieux fondée ne subsiste que par une mutuelle indulgence.

J. Przyjaźń a miłość

389. Istnieje gorąca przyjaźń, która jest niczym innym, jak miłością. Byłaby najprzyjemniejszą ze wszystkich uczuć, gdybyśmy, przestawszy być kochankami, nie przestali być przyjaciółmi.

390. Związek przyjaźni, łączący dwa serca podobnie się miłujące, należy do największych uroków tego świata, stanowi najnaturalniejszą i najbardziej zobowiązującą więź, jaką zadzierzgują dusze wielkie, najwyraźniejszą oznakę wielkiego serca i najplenniejszy zarodek wielkości cnót, które czynią nas użytecznymi dla drugich. Lecz przyjaźń w ogólności zawsze bywa mglista, ofiarujemy ją niemal w roztargnieniu, a przyjmujemy bez wdzięczności; nie ma w niej intymności, która w dwóch ciałach pozostawia jedną tylko duszę.

391. Im przyjaźń podobniejsza jest miłości, tym jest doskonalsza.

K. Przyjaźń rzekoma

392. Niełatwo znaleźć przyjaciół w czasach, w których całe ukształcenie obejmuje maniere raczej niż obyczaje, w których ostrożność w podstęp się zamienia, a wdzięk uwiarygodnia przywary; w czasach, w których namiętności barwią wszystkie przedmioty, w których znajdujemy tylko ludzi uniżonych i czołgających się, póki pragną, pysznych, gdy mają już nadzieję, a niewdzięcznych, gdy co chcą, otrzymają; w czasach wreszcie, w których ludzie nic nie łączy prócz wspólnoty interesów.

393. Nic zwyczajniejszego niż usłyszeć, że nie ma w życiu większego szczęścia niż przyjaźń, ta wzajemna czułość, magnes i więź między sercami. Lecz dziś powierzchowna uprzejmość każe się zaprzyjaźniać niemal wszystkim ze wszystkimi, i często, by się tak stało, wystarcza się kilkakrotnie spotkać. Lecz trudno wśród tej wielości rzekomych przyjaciół znaleźć jednego człowieka, który zasługuje na miano przyjaciela!

394. Człowiek na wysokim stanowisku nie ma już przyjaciół, gdy utraci to stanowisko. Zatem nie on miał przyjaciół, lecz stanowisko, które zajmował.

395. Kto chce być przyjacielem wielu razem osób, ten prawdziwej przyjaźni zachować nie potrafi.

396. Wielu lubi słuchać dobrych rad przyjaciół, ale rzadko kto ich nagany.

L. Słabnięcie przyjaźni

397. Przyjaźń najlepiej nawet ugruntowana wzajemnym tylko pobłaznieniem utrzymać się może.

398. On croirait que tous les hommes se sont donnés le mot pour se dire amis particuliers : ce sentiment intime, prévient presque toujours la raison : on s'aime sans se connaître, quelques traits de mérite nous frappent, notre prévention les embellit, nous nous plaisons à parer cette idole, nous adorons l'ouvrage de notre imagination ; mais peu à peu l'éclat de cet objet, qui n'est dû qu'à nous seuls, se dissipe ; nous cessons d'admirer, et l'amitié s'envole avec la fantôme qu'elle s'était formé.

399. Des gens d'une grande réputation s'unissent par une estime réciproque, chacun d'eux aime à se voir dans l'autre, comme dans un miroir qui le représente fidèlement ; mais à force de se contempler, on se reconnaît au plus ou moins de ressemblance ; l'amour-propre souffre, ou s'enorgueillit et détruit une amitié dont on ne peut tirer tous les jours un nouveau sujet de gloire.

400. Les amitiés que l'intérêt a formées se détendent comme un ressort au moindre avantage ; a-t-on obtenu ce qu'on espère, on cesse d'être ami, ou l'on ne l'est qu'autant de temps que notre avidité et notre propre satisfaction nous permettent de l'être.

401. Les nœuds de l'amitié sont à présent si déliés, qu'ils se rompent d'eux-mêmes ; ils ne font que rapprocher les cœurs sans les unir.

13. LE BIEN

A. Bienfaits

402. Faites autant de bien qu'il vous sera possible. La libéralité est un devoir de tous les rangs, et les refus doivent plus coûter que les grâces. Surtout approchez de vous la vertu timide et malheureuse, ne dédaignez jamais le mérite indigent : ne leur faites pas même acheter vos secours par des prières : en leur payant une dette, ce serait leur vendre le plaisir de vous en acquitter.

403. Faites toujours autant de bien qu'il vous sera possible.

404. Une âme généreuse trouve la récompense la plus sensible dans le bien qu'elle fait.

405. Les bienfaits sont le seul trésor qui s'accroît à mesure qu'on le partage. En semant les biens on les recueille, et le seul désir de les répandre est presque déjà le temps de la moisson.

406. C'est un grand art, de rendre aisé ce qui est bon, et impossible, ce qui est mauvais.

407. Il n'y a point de bien qui ne puisse tourner à mal, ni de mal dont on ne puisse tirer quelque bien.

398. Rzekłby kto, że wszyscy ludzie umówili się między sobą, żeby być dla siebie wzajem przyjaciółmi. Głębokie to uczucie niemal zawsze wyprzedza rozum: miłujemy się nie znając, przyciąga nas jakaś zasługa, nasze uprzedzenie jeszcze je upiększa, z upodobaniem ozdabiamy nasze bóstwo, i składamy cześć dziełu własnej wyobraźni. Z czasem jednak rzadnie blask przedmiotu naszego uwielbienia, przestajemy go podziwiać, a przyjaźń ulatuje, unosząc ze sobą ułudę, którą sama stworzyła.

399. Sławne osobistości łączą się we wzajemnym szacunku; każda z nich lubi przeglądać się w drugiej, jak w wiernym zwierciadle, lecz gdy się dłużej w ten sposób sobie przyglądają, widzą coraz mniej podobieństwa; cierpi na tym ich miłość własna, rosną w pychę i w końcu niszczą przyjaźń, z której nie mogli czerpać co dzień nowego powodu do chwały.

400. Przyjaźnie nawiązane dla korzyści rozluźniają się jak sprężyna pod wpływem byle obciążenia. Gdy tylko otrzymamy, czego chcieliśmy, przestajemy być przyjaciółmi, albo przynajmniej pozostajemy nimi tyle tylko, na ile pozwalają nam chciwość i zaspokojenie.

401. Węzły przyjaźni są dziś tak słabe, że zrywają się samorzutnie; albowiem zbliżają do siebie serca, lecz ich nie jednoczą.

13. DOBRO

A. Dobrodziejstwa

402. Czyńcie tyle dobra, ile zdołacie. Hojność jest obowiązkiem wszystkich stanów, i odmowa winna kosztować was więcej niż łaska. Starajcie się przede wszystkim okazywać ją nieśmiało i nieszczęśliwej cnotie. Nie gardźcie ludźmi potrzebującymi wsparcia; nie każcie im go kupować błaganiami; przecież zwracacie im tylko dług — jakżebyście więc mogli jeszcze kazać sobie płacić za zadowolenie z tego, żeście spłacili swój dług.

403. Świadcź zawsze tyle dobrego, ile tylko możesz.

404. Dusza wspinała w samym czynie dobroczynnym najtkliwszą jego znajduje nagrodę.

405. Dobrodziejstwa to jedyny skarb, który pomnaża się, dzieląc się nim z innymi. Siejąc dobrodziejstwa, zbiera się ich plony, a sama tylko chęć ich rozsiewania to już niejako czas żniw.

406. Wielką jest sztuką uczynić łatwym do zrobienia to, co jest dobre, a niepodobnym do wykonania to, co jest złe.

407. Nie ma tego dobrego, które by na złe wyjść nie mogło, tak jak nie ma tego złego, co by na dobre nie wyszło.

408. Ce n'est que dans nos vertus ou dans nos vices, que nous devons chercher la source de nos biens, ou de nos maux.

409. Les bienfaits intéressés sont si communs, qu'il ne faut pas s'étonner si l'ingratitude n'est pas rare.

410. On peut dire qu'on n'a fait que vendre, ou prêter ses bienfaits, dès qu'on ne s'en trouve pas payé par le seul plaisir de les faire. Peu de gens ont le courage de faire des ingrats.

411. Il en coûte quelquefois plus de recevoir les grâces que de les répandre ; aussi la reconnaissance est-elle plus rare que la générosité ?

412. On vend ou l'on prête ses bienfaits, dès qu'on ne s'en trouve pas payé par le seul plaisir de bien faire.

413. Une belle âme doit être plus sensible aux bienfaits qu'aux outrages.

414. L'ingratitude doit-elle avoir le pouvoir de diminuer le prix des bienfaits et ne sert-elle pas plutôt à les faire éclater avec plus de gloire ? Un cœur noble et bien fait doit-il attacher la récompense de ses actions à des sentiments dont il n'est pas le maître, plutôt qu'à la satisfaction intérieure qu'il en ressent ? S'il doit oublier les plaisirs qu'il a faits, peut-il s'apercevoir de la reconnaissance qu'il mérite ? Ne sait-il pas que le moyen de l'obtenir, c'est de n'en point exiger et que la prétendre comme un devoir, c'est la révolter et l'autoriser en quelque sorte à s'éteindre.

B. Vices

415. Les vices, quels qu'ils soient, portent tous en eux des traits qui les décèlent, je ne sais quoi qui avertit de ce qu'ils sont.

416. Les crimes ne sont jamais les coups d'essai d'un méchant homme. Le vice a ses progrès comme la vertu ; et c'est ce qui rend les scélérats d'autant plus coupables.

417. Quels sont les vices qui ne trouvent en nous une lumière naturelle, une droiture de raison, une conscience qui les rejette ?

418. J'aime mieux un vice décidé qu'une vertu équivoque, je sais du moins à quoi m'en tenir.

419. L'excès dans les vices sert à les rendre plus insupportables ; dans les vertus il ne sert qu'à les rendre plus difficiles à imiter.

420. Bien des gens s'imaginent pouvoir faire un mal sous prétexte qu'il en résulte un bien ; mais ils ont beau déguiser le vice, il sera toujours hideux sous quelque couleur qu'il paraisse, et ceux qui s'y abandonnent seront toujours humiliés lorsqu'ils auront à paraître aux yeux de l'honnête homme.

408. Źródła swoich dobrych uczynków i niecných występków należy szukać wyłącznie we własnych cnotach i przywarach.

409. Dobrodziejstwa w nadziei zysku są tak powszechne, że nie należy dziwić się, iż niewdzięczność nie należy do rzadkości.

410. Jeśli samo rozdawanie dobrodziejstw nie przepętnia nas zadowoleniem, to po prawdzie jedynie nimi handlujemy lub ich użyczamy. Wszak niewielu ludzi ma odwagę, by pozwolić narodzić się niewdzięcznikom.

411. Nieraz więcej to nas kosztuje, gdy odbieramy dobrodziejstwa, niż gdy je wyświadczamy; stąd też częściej widzimy hojność aniżeli wdzięczność.

412. Kto świadcząc dobrodziejstwa w samej rozkoszy dobrze czynienia nie znajduje dostatecznej zapłaty, ten je tylko sprzedaje lub pożycza.

413. Szlachetna dusza winna być bardziej wrażliwa na dobrodziejstwa niż na zniewagi.

414. Czyż niewdzięczność na pewno ma moc, by tanimi czynić dobrodziejstwa, i czy raczej nie służy temu, by je uczynić tym chwalebniejszymi? Czyż szlachetne, zdrowe serce powinno upatrywać nagrody za swe czyny w uczuciach, nad którymi nie panuje, czy raczej w wewnętrznym zadowoleniu, które mu przynoszą? Jeśli człowiek musiałby zapomnieć, co innym uczynił dobrego, czyż uświadomi sobie, że zasługuje na wdzięczność? Czyż nie wie, że najlepszym sposobem, by okazano nam wdzięczność, jest nie oczekiwać jej; że domaganie się wdzięczności jak należności pobudza do buntu i niejako pozwala jej, by zgasa?

B. Występki

415. Występki, jakiegokolwiek by były, zawsze mają pewne charakterystyczne cechy — to coś nieokreślonego, co je zdradza.

416. Występki nigdy nie są li tylko wprawkami podłych ludzi. Grzech, tak jak cnota, pogłębia się. To właśnie powiększa winę nikczemników.

417. Któreż występki nie budzą w nas naturalnego światła, rozumnej prawości, sumienia, które je odrzuca?

418. Wolę otwarty występki niż dwuznaczną cnotę, bo przynajmniej wiem, na czym stoję.

419. O ile zbyt wiele występków sprawia, że stają się one nie do zniesienia, o tyle zbyt wiele cnót sprawia jedynie to, że trudniej je naśladować.

420. Wielu ludzi wyobraża sobie, że mogą uczynić coś złego pod pretekstem, że wyniknie z tego dobro. Jednak jakkolwiek maskować zło, zawsze będzie ono odrażające, bez względu na pozory, a ci, którzy je czynią, w obliczu człowieka uczciwego zawsze skazani będą na sromotę.

C. Qualités et les défauts

421. C'est de nous aimer véritablement que d'aimer les hommes, les seuls appréciateurs de nos talents et de nos vertus, les seuls dont les suffrages récompensent et soutiennent le mérite, les seuls auteurs du bonheur qui nous flatte davantage et que nous ambitionnons le plus. Que serait-ce que nos qualités les plus estimables, s'il n'était personne qui daignât les estimer ? Elles perdraient tout leur prix : tout le mérite serait bientôt anéanti.

422. Les vertus et les vices ne me paraissent pas si près les uns des autres qu'on puisse les confondre aisément, et c'est peut-être les confondre que de vouloir marquer si précisément les bornes qui les séparent. Le peu d'intervalle que l'on montre des uns aux autres fait voir du moins combien on risque de le franchir par la facilité qu'on y trouve.

423. Ce n'est que par les qualités qui sont réellement à nous, que nous pouvons espérer les honneurs qui nous flattent ; encore faut-il qu'elles nous y élèvent presque sans nous, que la force, l'oppression, l'injustice ne concourent point à nous les donner, et que nous croyions presque n'en être pas dignes.

424. Comment se corrigerait-on de ses défauts, dans la prospérité, on a commencé par s'y corriger de ses vertus ?

D. Paresse

425. Il ne faut pas s'étonner que nous ayons tant de penchant à la paresse ; c'est l'état naturel de l'homme ; puisque le travail n'est pour lui qu'une punition.

426. La fainéantise est une mort prématurée. Ce n'est pas vivre que de ne pas agir.

427. En ne faisant rien, on apprend ordinairement à mal faire.

428. Le plus doux repos est toujours celui qui s'achète par la fatigue et la peine, tout autre anéantit l'âme et la tient douloureusement suspendue entre l'inertie qui l'abrutit et le néant dont elle est à peine échappée.

429. La paresse de la plupart des grands vise un peu à la léthargie.

430. N'est-il pas étonnant que l'amour du repos nous tienne dans une agitation continuelle ?

431. Les pauvres, condamnés aux sueurs et à la fatigue, reprochent à la nature l'oisiveté des riches : et les riches, tourmentés par les passions, ou dévorés par l'ennui, portent envie aux plaisirs innocents des pauvres. Personne ici-bas ne se trouve heureux qu'à la place des autres.

C. Zalety i wady

421. Kochamy siebie naprawdę, kiedy kochamy ludzi; tylko oni są w stanie docenić nasze talenty i cnoty; tylko ich głosy nagradzają i wspierają nasze zasługi; tylko oni są twórcami szczęścia, które najbardziej nas cieszy i o które najpilniej się staramy. Czymże byłyby nasze największe zalety, gdyby nie było nikogo, kto by je docenił? Straciłyby one swą cenę i cała zasługa obróciłaby się wniwecz.

422. Mnie cnoty i wady nie wydają się wcale tak bliskie, żeby je można było z łatwością pomylić. Może zresztą to właśnie owo dążenie, by wytyczyć między nimi wyraźne granice, to dowód na ich niezrozumienie? Wszakże dzięki ich bliskości można się łatwo przekonać, jak niewiele trzeba, aby owe granice między nimi przekroczyć.

423. Tylko za te zalety, które w istocie posiadamy, możemy liczyć na zaszczyty; nadto trzeba, by nas ku tym zaszczytom wynosiły prawie bez naszego udziału — by przemoc, ucisk ani niesprawiedliwość nie przykładały się do uzyskania owych zaszczytów, i byśmy uznawali się niemal za niegodnych tego, by je osiągnąć.

424. Dlaczego gdy kiedyś poprawialiśmy swoje wady, teraz, w czasach pomyślności, zaczęliśmy poprawiać swoje zalety?

D. Lenistwo

425. Nie należy się dziwić, że wszyscy mamy skłonność do lenistwa; to naturalny przymiot człowieka, jeśli zważyć, że praca jest dla niego li tylko karą.

426. Lenistwo to przedwczesna śmierć. Nie można żyć bez działania.

427. Gdy nie czynimy nic, uczymy się przeważnie czynić źle.

428. Najlepsze wywczasy to takie, który następują po trudach i znoju. Wszelka inna beczynność boleśnie niszczy duszę, zawieszając ją między otępiającą gnuśnością, a nicością, której dopiero przecież umknęła.

429. Lenistwo przeważającej części wielkich tego świata trochę przypomina letarg.

430. Czyż to nie zdumiewające, że umiłowanie odpoczynku wpędza nas w bezustanną gorączkową gonitwę?

431. Biedacy, skazani na znój i mękę, wytykają próżność bogaczom, a bogacze, gnębieni namiętnościami lub pograżeni w nudzie, zazdroszczą niewinnych rozkoszy biedakom. Nikt na tym świecie nie jest szczęśliwy na pozycji, którą sam zajmuje.

E. Ennui

432. J'ai toujours remarqué que l'on ne s'ennuyait jamais davantage qu'après les plaisirs.

433. L'ennui qui fait qu'on les recherche est toujours plus supportable que celui qui les suit.

434. Il y a des personnes qui craignent si fort l'ennui, que la seule crainte de l'éprouver est un ennui pour elles.

F. Dextérité et maladresse

435. Savoir profiter des conjonctures, c'est mettre tout son savoir à profit.

436. Il y a des occasions où la plus grande habilité consiste à ne pas paraître habile.

437. On blâme pour l'ordinaire ce qu'on ne peut imiter.

G. Sobriété spirituelle et rêverie

438. L'âme ne peut vivre si elle n'est continuellement agitée ; il lui faut d'autres âmes qui l'ébranlent, l'agitent, l'amuse, la dissipent. Elle se plaît alors à sortir d'elle-même : *Amat spatiis obstantia rumpere claustra* : Au lieu que seule, vis-à-vis de ses propres idées, elle s'attriste, elle se relâche, elle s'obscurcit, elle ne sait point si elle ne rêve pas plus qu'elle ne pense.

439. Deux choses m'étonnent chez les Grecs et les Romains, l'une, qu'avec un génie aussi élevé, aussi grand, aussi éclairé que le leur, ils n'aient fondé leur religion que sur des fables ; l'autre qu'enivrés de ces fables, ils aient, pour la plupart, été aussi sensés, aussi raisonnables, aussi vertueux qu'ils l'étaient.

440. Combien de gens rêvent en veillant, et dont les songes sont plus funestes que ceux qu'ils font dans un profond sommeil ?

H. Vertu

441. La religion [...] donne le prix à la vertu [qu'il ne serait combiné qu'avec la justice].

442. La valeur me paraît la seule vertu qu'il n'est pas possible de contrefaire.

443. La véritable valeur brave le péril sans négliger les ressources.

444. Je ne connais de véritable valeur que cette fermeté tranquille, qui cherche les dangers par devoir et qui les brave sans emportement.

E. Nuda

432. Zawsze zauważałem, że ludzie najwięcej się nudzą po rozkoszach.
433. Nudę, która każe nam szukać rozkoszy, łatwiej znieść niż tę, która po nich następuje.
434. Niektórzy tak obawiają się nudy, że nuży ich sama obawa przed nią.

F. Zręczność i nieporadność

435. Kto umie korzystać z okoliczności, ten najlepszy ze swoich wiadomości odnosi pożytek.
436. Są takie okoliczności, w których największa biegłość na tym zależy, żeby się biegłym nie pokazać.
437. Zwykle ludzie to ganią, czego naśladować nie są zdolni.

G. Trzeźwość duchowa i marzycielstwo

438. Dusza żyć nie może bez ciągłych silnych wrażeń; potrzebuje innych dusz, które by nią wstrząsały, poruszały ją, zabawiały i dostarczały jej rozrywek. Chętnie wówczas odrywa się od samej siebie: *Amat spatiis obstantia rumpere claustra*; pozostawiona natomiast sam na sam z własnymi ideami, zasmuca się, zaniedbuje, mrocznieje i na ostatku nie wie sama, czy czasem nie marzy zamiast myśleć.
439. Dwie rzeczy dziwią mnie u Greków i Rzymian; jedna, że mając geniusz tak wybitny, tak wielki, tak światły, religię swą zbudowali na baśniach; druga zaś, że mimo zauroczenia tymi baśniami — pozostali tak trzeźwi, rozumni i cnotliwi.
440. Czyż mało jest ludzi, którzy śnią na jawie i których marzenia są szkodliwsze niż te, które nawiedzają ich w głębokim śnie?

H. Męstwo

441. Męstwo dzięki religii wszędzie ma estymę, byle przy sprawiedliwości.
442. Dzielność zdaje mi się jedyną cnotą, której nie sposób udawać.
443. Prawdziwe męstwo nie dba o niebezpieczeństwa, ale nie gardzi pomocą i skutecznymi przeciw nim środkami. Prawdziwe męstwo to stawianie czoła niebezpieczeństwu ze świadomością swoich ograniczeń.
444. Nie znam innego przejawu prawdziwego męstwa jak opanowana nieustępliwość, która z obowiązku rzuca wyzwanie niebezpieczeństwom i która ze spokojem stawia im czoła.

445. La valeur ne peut rien sans la force, et si la lâcheté n'emportait pas nécessairement le déshonneur, on pourrait dire qu'elle n'a point de suites plus fâcheuses qu'un courage qui s'abandonne sans prudence à toute la fougue de son emportement.

446. Il y a peut-être plus de courage et plus de mérite à souffrir de grands maux, qu'à faire de grandes choses.

447. Souvent les revers ôtent le courage ; plus souvent la prudence s'éclipse avec les succès.

448. Deux sortes d'hommes ne réfléchissent point : l'homme effrayé et le téméraire.

449. N'est-ce point une espèce de courage de n'en point faire paraître où il est inutile et souvent dangereux d'en montrer ?

I. Timidité

450. Deux sortes de gens sont également incapables de toute affaire : l'un agit avant de réfléchir, c'est l'étourdi ; l'autre réfléchit lorsqu'il faudrait agir, c'est le pusillanime.

451. Supposer du courage à un lâche, c'est quelquefois lui en donner.

452. Tel est le malheur des cœurs bas que tout épouvante, c'est qu'on ne peut calmer en eux une émotion de crainte que par le sentiment plus vif d'une autre crainte qui achève de les alarmer.

453. La peur ne prend conseil que d'elle-même : elle ne se propose ordinairement d'autre ressource que la fuite, qui, loin de la détruire, ne sert qu'à l'augmenter.

454. Ceux-là seuls doivent craindre de se rappeler leurs disgrâces, qui, ne pouvant les soutenir avec courage, n'ont fait que les augmenter par leur lâcheté.

455. Personne n'est téméraire quand il n'est vu de personne.

J. Héros

456. Il est des héros de plus d'une force ; et celui qui fait sa principale étude de rendre les hommes bons et heureux, n'a rien à céder au héros qui ne cherche à s'illustrer que par ses triomphes.

457. Le vrai courage du héros, c'est d'oublier le rang où il est parvenu par son courage.

458. Un des écueils contre lequel la vertu des héros s'est souvent brisée est ce suprême degré de puissance et de gloire, qui réveille dans presque tous les cœurs celle de nos passions, la moins conforme à la raison, et la plus difficile à vaincre. Je parle de l'orgueil, dont ne sont pas toujours exempts ceux qui le combattent, peut-être ceux mêmes qui se flattent de l'avoir surmonté.

445. Męstwo jest niczym bez siły, a gdyby tchórzostwo nie niosło ze sobą nieuchronnej sromoty, można byłoby rzec, że nie ma ono dotkliwszych konsekwencji niż nieroztropna, porywczą odwaga.

446. Więcej jest może zashugi i odwagi w znoszeniu wielkich nieszczęść, jak w wykonywaniu wielkich rzeczy.

447. Porażki często odbierają odwagę, ale jeszcze częściej zwycięstwa pozbawiają roztropności.

448. Ludzie dwóch rodzajów w ogóle nie myślą, coś robiąc: człowiek przerażony i człowiek zuchwały.

449. Czyż nie jest pewnego rodzaju odwagą nie okazywać jej wtedy, gdy to zbędne, a często i niebezpieczne?

I. Lękliwość

450. Są dwa typy ludzi do niczego niezdolnych. Pierwszy działa bez zastanowienia: to człowiek roztargniony; drugi rozmyśla, kiedy trzeba działać: to człowiek bojaźliwy.

451. Kto domniemuje odwagę u tchórza, ten mu dodaje odwagi.

452. Przekleństwem ludzi lękliwych, których wszystko napęnia przestraczem, jest to, że ich niepokój można zażegnać jednym tylko sposobem — wywołując u nich inny, jeszcze bardziej przejmujący lęk.

453. Lęk radzi się sam siebie: przeważnie znajduje tylko jedno wyjście, mianowicie — ucieczkę. Tym sposobem zamiast zniknąć — wzmacnia się.

454. Ci jedynie muszą obawiać się wspomnień doznanych despektów, którzy nie potrafiąc przyjąć ich z godnością, pogłębili je jeszcze swą bojaźliwością.

455. Nikt nie jest dzielny wtedy, gdy się nań nie patrzy.

J. Bohaterzy

456. Bywają bohaterowie mocni w więcej niż jednej rzeczy; lecz ten, kto obrał za cel uczynić ludzi dobrymi i szczęśliwymi, w niczym nie ustępuje bohaterowi, który stara się błyszczeć jedynie swymi zwycięstwami.

457. Bohater wykaże się prawdziwą odwagą, jeśli zapomni, jak wysoko zawiodła go ta odwaga.

458. Istnieje rafa, o którą często rozbijała się cnota bohaterów — najwyższa władza i największa chwała, które budzą we wszystkich niemal sercach namiętność najbardziej przeciwną rozumowi i najtrudniejszą do przezwyciężenia. Mówię o pysze, od której nie są wolni nawet i ci, którzy ją zwalczają, a być może nawet ci, którzy szczytą się, że ją przezwyciężyli.

459. Qu'est-ce pour les héros que cet espace de temps qu'on nomme vie ? Il n'est pour eux que le point d'une si petite étendue, qu'il ne peut suffire à leurs vastes desseins : il faut qu'ils prennent sur les temps à venir, et qu'ils y vivent en quelque sorte pour y perpétrer leur génie, et pour instruire ceux qui peuvent étendre ou perfectionner leurs utiles projets.

460. La plupart des héros ne sont que des fléaux brillants qui désolent la terre.

461. C'est la mort qui met le sceau à la réputation du héros, et qui la rend comme un monument d'airain, que l'envie ni le temps ne peuvent plus détruire.

K. Prudence et imprudence

462. Si c'est une prudence de balancer longtemps sur ce qu'on doit entreprendre, c'est une faiblesse de différer encore à force de balancer.

463. La présomption ne doit jamais nous porter à la négligence dans ce qui nous paraît aisé, ni la défiance nous faire perdre le courage dans ce qui est difficile.

464. S'il est des dangers inévitables, il en est beaucoup où l'on donne par imprudence, beaucoup plus encore qu'on pourrait éviter avec un peu de précaution.

465. L'imprudence laisse échapper ses secrets, l'amitié les confie, l'amour, le véritable amour les livre, et ne s'en aperçoit pas.

466. Si nous ne pouvons empêcher les jeunes gens d'être étourdis, souvenons-nous qu'ils n'ont que peu de temps à l'être.

L. Spontanéité et lourdeur

467. L'affection découvre plutôt ce qu'on est, qu'elle ne fait voir ce qu'on voudrait paraître.

468. L'indolent n'a ni faiblesse, ni courage ; il n'a du goût ni pour le vice, ni pour la vertu ; il n'avance, ni ne recule ; il ne pense, ni ne rêve, et ce qu'il est une fois, il l'est toujours.

M. Persévérance

469. Il faut souvent plus de force à certaines gens pour ne pas passer le but, qu'il ne leur en a fallu pour y atteindre.

470. De toutes nos vertus, il n'est que la patience que nous perdons pour rien.

459. Czymże dla bohaterów jest ów kawałek czasu, który zowią „życiem”? Punktem tak drobnym, że nie wystarcza na realizację ich dalekosiężnych planów. Czerpią przeto z czasów przyszłych, i niejako w nich żyją, by nadal jaśnieć w nich blaskiem geniuszu, i pouczać tych, którzy będą w stanie rozwinąć lub udoskonalić ich górne projekty.

460. Większość bohaterów to nic innego jak świetliste plagi, które pustoszą ziemię.

461. To śmierć pieczętuje sławę bohaterów, i czyni z nich jakby spiżowy pomnik, którego nie mogą zniszczyć ani czas, ani zawiść.

K. Ostrożność i lekkomyślność

462. Jeśli długie wahanie to ostrożność, zwleknięcie z przedsięwzięciem pod wpływem takiego wahanía — to słabość.

463. Zarozumiałość nie powinna nas prowadzić do tego, by lekceważyć to, co zdaje się łatwe, a ostrożność nie powinna nam odbierać odwagi w obliczu tego, co trudne.

464. Jest wiele nieuniknionych niebezpieczeństw, na które narażamy się lekkomyślnie; o wiele więcej jest takich, których moglibyśmy uniknąć, zachowując choć trochę ostrożności.

465. Lekkomyślność pozwala wyjść na jaw tajemnicom, przyjaźni się z nich zwierza, a miłość — prawdziwa miłość — powierza je i nawet tego nie zauważa.

466. Jeśli nie możemy powstrzymać młodzieży przed lekkomyślnością, pamiętajmy, że niewiele ma ona czasu, by sobie na nią pozwalać.

L. Żywotowość i ociężałość

467. Afekcja uwidacznia raczej to, jacy naprawdę jesteście, niż to, za jakich chcielibyśmy uchodzić.

468. Człowiek gnuśny nie jest ani słaby, ani odważny; nie pociąga go ani grzech, ani cnota; nie czyni postępów, ani się nie cofa; nie myśli, ani nie snuje marzeń; tym, czym jest w danej chwili, zostaje na zawsze.

M. Wytrwałość

469. Często niektórym trzeba więcej wytrwałości, aby nie przekroczyć celu, niż jej potrzebowali, aby do niego dotrzeć.

470. Ze wszystkich cnót tylko cierpliwość tracimy z byle powodu.